

L'ESPORT RITUALITZAT I LA SEVA IMPORTÀNCIA EN LA FORMACIÓ DE LA IDENTITAT

*Ricardo Sánchez Martín,
Llicenciat en Antropologia Cultural.*

*"L'esport és un món polifacètic
en perpètua evolució"*

Jean Le Floc'hmoan

Introducció

Moltes vegades parlem de l'esport com a mitjà d'educació, creiem que el ritual esportiu ofereix uns valors útils en la formació de la identitat. Ara bé, aquests valors no sempre han estat els mateixos, ni l'espectacle esportiu ha tingut les mateixes funcions. El nostre propòsit és acostar-nos a les relacions que s'articulen entre el concepte d'identitat i la seva formació, i l'esport de masses entès com a espectacle ritualitzat.

Amb aquest assaig, de caràcter hermenèutic (interpretatiu de la realitat ja mediada), analitzarem com aquestes relacions han variat al llarg de la història acompanyant les transformacions que de la societat entesa com "un tot"

(holísticament). Per a això, realitzarem, amb una finalitat analítica, la classificació següent: societat tradicional, moderna i postmoderna.

La idea fonamental és que la formació de la identitat sempre es dona en relació amb "el món com a sistema de signes" en una societat. Aquest món "ple de sentit" és una construcció de la mateixa societat per entendre'l i per entendre-s'hi. Des d'aquesta òptica, la identitat sorgeix de la relació entre l'individu i la societat: "Les estructures socials específiques generen tipus d'identitat, que es poden reconèixer en casos individuals (...) l'orientació i el comportament en la vida quotidiana depèn d'aquestes tipificacions..." (Berg i Luckmann, 1986, p. 216). Quan només hi ha un "centre" creador de

significat (la religió) la identitat individual està íntimament vinculada amb el nosaltres col·lectiu, i al mateix temps aquest apareix sacralitzat (legitimada pel sagrat). Conforme es produeix la multiplicació d'aquests "centres" (economia, política, etc.) és més difícil l'aparició d'"una consciència col·lectiva" i, per tant, la identitat de les persones és més complexa, amb la qual cosa perd també el seu caràcter sagrat i se secularitza. Per fi, quan els sentits (valors) que atorgaven aquests múltiples "centres" cauen, els individus perden la seva identitat i, com a molt, només es produeixen identificacions efímeres amb els "rols" que desenvolupen.

No està de massa assenyalar la polisèmia (multiplicitat) de valors i de signi-

L'àrbitre, al fons, observa acuradament com es barallen els lluitadors amb braçalet. El combat acaba en el moment que posa la seva vara entre ells.

ficats de tot fet social. També l'esport (si és que es pot parlar amb aquest grau de generalitat) és polisèmic i permet nombroses interpretacions. Som, per tant, conscients de no abraçar-ne la totalitat.

Societat tradicional: el "Nosaltres" sacralitzat

La societat tradicional està fundada en l'existència d'una consciència col·lectiva comuna que es construeix en base a la religió com a primer discurs creador d'un món instituit de significat".

"L'esfera del sagrat es manifesta com un 'centre', com la producció d'un 'espai social' dintre del qual es projecta l'autorrepresentació de la societat com el 'nosaltres social', com l'ideal de societat" (Berriain, 1990, p. 15).

Vegem com la religió assumeix la tasca de produir sentit ja que el seu llenguatge produeix una totalitat de significat en ser portadora dels marcs de pensament que permeten entendre'ns sobre alguna cosa (construcció simbòlica de la realitat). L'individu d'aquesta societat, simplement pel fet de ser-ne membre, pel fet de pertànyer-hi, participa de la consciència col·lectiva, del "nosaltres", que construeix la religió mitjançant el ritual. El ritual, gràcies a l'articulació de símbols i a la proxèmica (estar junts), produeix la solidaritat ètica (sentir en comú).

En aquest tipus de societat, l'esport es troba profundament lligat a la religió i al sagrat: "Tots els exercicis físics van ser originàriament de culte" (Diem, 1971; citat per García Ferrando, 1990, p. 39).

Així, l'anàlisi sobre el joc de pilota mesoamericana realitzat per Girard posa de manifest com en el llibre sagrat dels quixés apareix l'invent del joc de pilota relacionat amb el moviment diürn dels astres. Per la seva banda, Seler va suposar que la pilota d'ulli representava el disc solar, cosa que simbolitzava la successió del dia i la nit, la lluita eterna entre el sol i la lluna. Hi ha d'altres opinions, com la de Krickeberg que relaciona el joc de pilota amb els sacrificis sanguinaris; o la de Tude-la el qual creu que el joc encarna la lluita entre les forces mortíferes de l'hivern i les forces fecundes de la primavera. Totes aquestes opinions vinculen l'espectacle esportiu amb la transmissió de creences sobre la cosmogonia.

Però el joc de pilota oferia també una valoració social i moral perquè reitereva uns principis sobre la victòria i la derrota contra el pecat. El valor didàctic del joc de pilota explica la seva localització en els grans centres cerimonials.

Sobre el paper, com a pràctica ritualitzada, que juga l'esport-espectacle a la societat tradicional crec que cal fer referència al treball realitzat per Jeu (1989) sobre l'esport a Grècia. En la seva anàlisi s'aprecia com aquest neix al si del sagrat i atorga sentit i identitat als individus com a part de la col·lectivitat ("nosaltres"):

"En resum, els jocs tenen un valor solemne i sacramental. Són reveladors de la veritat dels destins. A través d'aquests s'assoleix l'ordre del món i la submissió a aquest ordre. Es tracta, doncs, essencialment d'una cosmogonia. Aquest és el context sacralitzat que serveix de referència per a la relació en què se situa el conjunt dels destins, destins individuals, potser,

però encara més els destins col·lectius" (Jeu, 1989, p. 58).

El discurs simbòlic, juntament amb la proxèmica reforçada pel ritual (en forma d'espectacle esportiu) condueix a aquest "estar junts" que provoca la reafirmació del col·lectiu com a "diví social" del qual es nodreix la identitat sacralitzada.

La Modernitat: el projecte del "Jo"

El que diferencia la modernitat de la societat tradicional és que la religió, com a primer discurs, com a "centre" que totalitza el sentit de les pràctiques socials i culturals i li dóna significació, es "descentra", perd el "centre simbòlic estructurador" de la vida del grup. Efectivament, amb la modernitat es produeix una proliferació de "centres simbòlics" creadors de sentit: l'art, la cultura, el dret, la política, l'economia, etc.

Tots aquests nous "centres" se separen de la religió, la qual perd el monopoli simbòlic i passa a ser un més dels múltiples discursos que pretenen pensar i explicar el món (Beriaín, 1990). Un moment clau per al projecte de la modernitat serà la sortida de l'Edat Mitjana, ja que amb el Renaixement tindran lloc els canvis tècnics, científics i polítics més radicals que conduiran a una nova estructura social basada en la importància del progrés (científico-tècnic, històric, etc.), l'estat (transcendència de la Política) i la idea d'individu autònom.

Amb la separació del sagrat es produeix un procés de secularització en el qual els nous centres seguiran la seva pròpia lògica autònoma. "La modernitat és filla de la secularització" (Reyes Mate, 1986, p. 16). Així, la política, per exemple, es desvincula del sagrat i es funda en la recerca del sistema més just i adequat. Un determinat règim no pot justificar-se per "voluntat divina", sinó que haurà de legitimar-se en base al dret, etc. Un altre cas paradigmàtic seria el de la ciència que a partir de la seva racionalització experimenta un canvi radical. Acompanyant tot aquest procés de descentrament i secularització, la pràctica i l'espectacle es-

portiu es desvinculen del sagrat, es fan profans. Apareix una progressiva especialització acompanyant l'augment de rols en la societat; es passa a parlar de salut, educació, etc., com a finalitats que legitimen la pràctica esportiva. Però abans de passar a observar el paper de l'esport en la modernitat cal analitzar què passa amb la identitat en aquesta nova situació. La identitat no es pot basar en una consciència col·lectiva que abrasi tota la societat. Com que apareixen multitud d'esferes, rols i símbols, la formació de la identitat, tant col·lectiva com individual, s'ha tornat molt complexa.

La pluralitat de valors fa que alguns d'ells entrin en conflicte ja que es basen en principis antagònics, i també provoquen tensions dins de la societat. "Dintre d'aquest marc, podem discernir les fonts estructurals de les tensions en la societat: entre una estructura social (principalment tecnoeconòmica) que és burocràtica i jeràrquica, i un ordre polític que creu, formalment, en la igualtat i la participació; entre una estructura social que està organitzada fonamentalment en base a rols i a l'especialització, i una cultura que s'interessa pel reforç i la realització del 'jo' i de la persona 'total'. En aquestes dicotomies es perceben molts dels conflictes socials latents que s'han expressat ideològicament com alienació, despersonalització, l'atac a l'autoritat, etc. En aquestes relacions adverses es percep la separació d'àmbits" (Bell, 1987, p. 26).

Amb aquesta citació tan llarga volíem evidenciar les friccions socials que apareixen com a conseqüència del procés de secularització. És en aquest punt on, segons el nostre judici, l'espectacle esportiu adquireix gran importància. Malgrat la seva racionalització, l'esport continua sent un instrument de transmissió de cultura que reflectirà els valors bàsics del marc cultural en el qual es desenvolupa. Així, Guttman afirma que són set les característiques que apareixen amb els esports moderns: secularisme, igualtat d'oportunitats, especialització en rols, racionalització, organització burocràtica, quantificació i recerca del rècord. Com podem veure, l'esport reuneix en ell aspectes que

entraven en contradicció en d'altres esferes del social. Per exemple, la igualtat com a base de la política democràtica entra en contradicció amb la diferenciació (desigualtat) econòmica; en aquest cas, la pràctica esportiva es mostra com a enllaç entre ambdues esferes pel fet que "culmina en la creació d'una separació diferencial entre jugadors individuals o entre bàndols, que al principi res no els designava com a desiguals. Tanmateix, al final de la partida, es distingiran en guanyadors i perdedors" (Lévi-Strauss, 1984, p. 58).

A l'individu (com al grup), que ha de participar en més d'una esfera del social, li és menys difícil formar una identitat quan aconsegueix posar d'acord els valors sobre els quals es construeix la seva vida quotidiana. Heus aquí un dels factors que justifiquen la importància de l'espectacle esportiu en la modernitat.

Però vegem-ne algun més. Mentre en la societat tradicional pràcticament no es pot parlar d'identitat individual, donat que aquesta no és més que un apèndix de la col·lectiva, no passa el mateix en la modernitat. Amb la modernitat apareix el concepte d'individu autònom.

A aquest nou individu no li ve donada la identitat simplement pel fet de pertànyer al grup, al "nosaltres" col·lectiu, sinó que, com a ésser autònom, escull entre les noves esferes que "ordenen" el món, que ofereixen "sentit" amb els seus propis criteris de validesa. Ara bé, aquests nous discursos, tot i que profanitzats i racionalitzats, continuen sent transcendents (al mateix individu). Tenim, per exemple, l'anàlisi realitzada per Maffesoli (1981) sobre la relació existent entre l'escatologia cristiana (la salvació) i alguns dels discursos que s'articulen entorn a la idea de progrés cap endavant (el marxisme entre d'altres). D'aquesta manera, la identitat en la modernitat es construeix des d'una perspectiva formal (ideal) en base a un projecte (escollit) orientat cap al futur. De forma gràfica podríem dir que en les "senyes d'identitat" d'un individu concret ja no trobaríem principalment una fe religiosa (cristià, musulmà, etc.) sinó que, suplantant-la o acompanyant-la,

hi hauria també la seva filiació política (demòcrata, comunista, etc.); i/o el seu projecte econòmic (lliberal, socialista, etc.) o el reconèixeríem com a artista, esportista o científic. Ara bé, trobaríem en tots aquests tipus d'identitat, una finalitat basada en un projecte (dret, desenvolupament, cultura, salut, ciència). No es produeix, com abans, una solidaritat ètica (sentir en comú) sinó una solidaritat moral (lògica de l'haver de ser).

Sintetitzant, podem dir que a la modernitat la formació de la identitat es caracteritza perquè:

- El "jo" adquireix autonomia enfront del "nosaltres" col·lectiu.
- Escull entre diverses ofertes de sentit.
- La seva identitat continua sent transcendent.
- Es construeix en base a un projecte de futur.

Davant d'aquesta situació nova, l'esport-espectacle ofereix de cara a la formació de la identitat:

- Un mitjà de transmissió dels valors bàsics de la nova societat (secularització, productivitat, projecte-rècord, etc.).
- Un nexa d'unió de diverses esferes basades en principis antagònics (política, economia, cultura).
- Continua mantenint una proxèmica que afavoreix el fet d'"estar junts" davant la finalitat predominant en altres àrees.

Tot això ens porta a formular-nos la pregunta següent: què passa amb la consciència col·lectiva, amb el "nosaltres"? Seguint Beriain (1990, p. 205) podem veure com la formació de la identitat col·lectiva es fa més complexa però no desapareix. Es constitueix per un procés d'identificació-diferenciació dels projectes (finalitats) d'un col·lectiu determinat: polític, econòmic, militar, religiós, etc.

Però segons el nostre parer, l'espectacle esportiu aporta també un tipus de "nosaltres" molt més relacionat amb el "diví social" que es donava en la societat tradicional; una identitat col·lectiva provocada no pel projecte sinó per l'emoció, per aquest "sentir en comú", per l'estar junts que provoca la unitat tribal. En referència al futbol, escrivia Jáuregui (1978, p. 211): "aquí estem en presència

d'un fenomen aparentment modern i característic de la nostra civilització occidental. En realitat, es tracta d'una forma exterior, moderna i civilitzada, que expressa alguna cosa interna, atàvica i primitiva, com és el sentiment tribal i les conteses i lluites a què donen lloc".

Així, l'individu modern podia escollir entre diverses "senyes d'identitat" formals i transcendents, mentre que, per moments, el "diví social" prenia cos a través d'una emoció col·lectiva que l'esport-espectacle s'encarregava de provocar periòdicament.

La Postmodernitat: temps de "Des-encís"

Amb la societat postindustrial es produeix un nou "transvasament" dels valors socials. Aquells "centres" creadors de significat, metanarratius que atorguen sentit i finalitat a la vida, entren en crisi.

Un dels primers discursos (metallenguatge) en entrar en crisi és el del creixement econòmic lineal. Amb l'aparició de les recessions periòdiques que pateix l'economia occidental i el "desenvolupament del subdesenvolupament" del Tercer Món, es posa en dubte tota la construcció sobre la qual s'articulava. Passa el mateix amb altres esferes del "construir-representar social". En política, el cas més extraordinari seria la fi de l'anomenat "socialisme real", però el paper de l'Estat i la

Política amb majúscules ja s'havien posat molt abans en entredit. Respecte d'això cal recordar el desinterès progressiu que mostra bona part de la població, en les democràcies parlamentàries, per les qüestions "polítiques" i fins i tot el menyspreu que manifesten per la classe política.

També la ciència i la tècnica han patit aquesta revisió crítica. Tota la modernitat es construeix en base a la racionalitat; la Raó va ser el punt de partida de l'home modern: "L'home secular pot passar sense el sagrat. És cosí germà de l'home tecnològic, que no només entén l'univers, sinó que el domina amb els seus coneixements científics i els seus recursos tecnològics" (Fernández del Riesgo, 1990, p. 81-82). Ara bé, a poc a poc el paradigma científic i tecnològic va perdent transcendència perquè no aconsegueix solucionar tots els problemes que afecten l'home, i alhora sembla crear-ne de nous: armes de més capacitat destructiva i letal, malalties desconegudes fins ara es converteixen en "plagues" postmodernes, etc. La mateixa filosofia de la ciència crítica la idea de progrés lineal i la substitueix per la de "revolucions científiques", que impliquen un salt qualitatiu, un canvi radical de paradigma (Kuhn, 1986).

Efectivament, sembla que tot cau. La modernitat que havia tret la seva força dels projectes i, per tant, havia situat

totes les coses en el marc del progrés històric, és destruïda per la mateixa història que ha relativitzat l'experiència. Parafraçant Balandier podríem dir que la postmodernitat és el moviment més la incertesa.

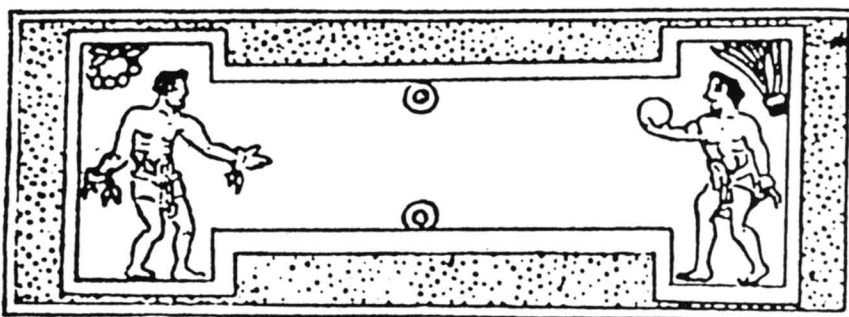
Primer va tenir lloc el descentrament i la secularització dels grans metallenguatges (economia, política, art, etc.); després la seva caiguda, l'època del "des-encís".

En aquesta situació, com construeix l'individu postmodern la seva identitat?

Per a molts autors és més adequat parlar d'identificacions ja que aquest individu estableix una relació efímera amb tot el que constitueix la seva personalitat i la seva identitat. Beriain ha descrit molt bé la identitat d'aquest nou individu. "Davant d'aquesta 'fi sui generis' de les ideologies (...), sorgeix un tipus social que és el reflex fidel de l'època en què vivim: 'el cínic', que, com a 'falsa consciència il·lustrada', respon a la pregunta: 'nous valors?' amb un 'no gràcies'." (Beriain, 1990, p. 135).

El paper de l'esport en relació a la formació de la identitat social també es modificarà. Havíem dit anteriorment que l'esport-espectacle pot, i ha de ser considerat un ritual que transmet els valors bàsics de la cultura i la societat on s'assenta. Són diversos els autors que han vinculat l'aparició de nous esports on hi ha un predomini del risc i la velocitat amb la nova situació econòmica i la pròpia dinàmica de la societat. Per a Laraña (1989), la velocitat s'ha convertit en un element central de la nostra cultura que té com a conseqüència l'expansió del risc. Tant és així, que diversos esports han optat per modificar el reglament adaptant-lo a aquesta nova situació (el temps de possessió de la pilota en bàsquet, en seria un exemple).

Però creiem que és un altre l'aspecte

Pista i jugador de pilota (de l'obra de Fra Diego Duran, *Historia de las Indias de Nueva España e Islas de Tierra Firme*, 1807-1880, pàg. 8).

de l'espectacle esportiu de masses que cal destacar. Aquest individu "des-encisat" dels conceptes que va produir la Modernitat: raó, història, progrés, emancipació, etc., recorrerà a un altre tipus d'identitat, que no estarà relacionada amb un futur o una finalitat sinó amb el "presentisme" i on predominarà el corpori davant l'abstracte. En aquestes circumstàncies "les manifestacions esportives populars són ritualitzades; mouen i alliberen les passions, de vegades fins al motí, il·lusionant i contribuint així a les compensacions imaginàries. Existeix un culte de la religió esportiva..." (Balandier, 1988, p. 273).

L'espectacle esportiu es converteix en una "religió" en tant que re-lliga. És a dir, uneix gràcies a la proxèmica que permet una xarxa de relacions. Aquestes xarxes faciliten la constitució de microgrups a partir del sentiment de pertinença. Els colors, els cants, l'"estar junts" provoquen que l'individu sigui "part de" un grup. No ens ha d'estranyar en aquestes condicions que si l'esdeveniment esportiu materialitza la "religiositat" (*religare*) de la nostra ciutat, l'estadi sigui convertit en lloc sagrat (*ecclesia*) -com a anècdota podem recordar el cas de l'estadi de San Mamés anomenat popularment "la Catedral". En aquest sentit, l'estadi

com a espai del "viscut en comú" es converteix en lloc de vincle on es mostra el "diví social", la sociabilitat del grup. En ell, el "Re-l·ligament" fundat en la proximitat, el contacte i la solidaritat provoca la "comunió" del grup. En efecte, "com el projecte, el futur i l'ideal ja no serveixen d'argamassa de la societat, de ritual (esportiu), pel fet de fer retornar el sentiment de pertinença, pot jugar aquest paper i permetre, així, l'existència de grups" (Maffesoli, 1990, p. 244).

No obstant això, aquest fet també ens indica certs perills. La violència entre diversos grups (tribus) seguidors de clubs esportius és un tema d'actualitat. Fins a quin punt aquesta violència és una manifestació de tot l'anterior és una cosa que analitzarem en altres articles. També serà útil preguntar-nos sobre les possibilitats que té l'esport-espectacle per introduir nous valors en la societat, ja que és evident la necessitat que té l'home actual de tornar a trobar marcs de referència sòlids que orientin i donin sentit a la seva vida.

Amb tot, en un món "des-encisat", el ritual esportiu encara ens ofereix un antídote: és capaç d'"il·lusionar-nos".

BIBLIOGRAFIA

AA.VV., *El deporte a la luz de la ciencia. Perspectivas, aspectos, resultados*, Instituto Nacional de Educación Física, Madrid, 1974.

BALANDIER, G., *Modernidad y poder. El desvío antropológico*, Ediciones Júcar, Madrid, 1988.

BELL, D., *Las contradicciones culturales del capitalismo*, Alianza Universidad, Madrid, 1987.

- BERGER, P.; LUCKMANN, T., *La construcción social de la realidad*, Amorrortu, Madrid, 1986.
- BERIAIN, J., *Representaciones colectivas y proyecto de modernidad*, Anthropos, Barcelona, 1990.
- BERIAN, J., "Modernidad y sistema de creencias", *En torno a la posmodernidad*, Anthropos, Barcelona, 1990.
- BLANCHARD, K.; CHESKA, A., *Antropología del Deporte*, Bellaterra, Barcelona, 1986.
- FERNÁNDEZ DEL RIESGO, M., "La posmodernidad y la crisis de los valores religiosos", *En torno a la posmodernidad*, Anthropos, Barcelona, 1990.
- GARCÍA FERRANDO, M., *Aspectos sociales del deporte. Una reflexión sociológica*. Alianza Deporte, Madrid, 1990.
- JÁUREGUI, J.A., *Las reglas del juego. Las tribus*, Espasa-Calpe, Madrid, 1978.
- JEU, B., *Análisis del deporte*, Bellaterra, Barcelona, 1989.
- KUHN, T.S., *La estructura de las revoluciones científicas*, F.C.E., Madrid, 1986.
- LARAÑA, E., "Esport i cultura en la societat contemporània. Els nous esports", *Apunts. Educació Física i Esports*, n. 15, març 1989.
- LEVI-STRAUSS, C., *El pensamiento salvaje*, F.C.E., Mèxic, 1984.
- MAFFESOLI, M., *La violencia totalitaria*, Herder, Barcelona, 1982.
- MAFFESOLI, M., *El tiempo de las tribus*, Icaria, Barcelona, 1990.
- MAFFESOLI, M., "La sociabilidad en la posmodernidad", *En torno a la posmodernidad*, Anthropos, Barcelona, 1990.
- MARDONES, J.M., "El neo-conservadurismo de los posmodernos", *En torno a la posmodernidad*, Anthropos, Barcelona, 1990.